

SES REJISSYORLÍGÍ - KÁSIP SÍPATÍNDÁ

K.Zaretdinov – docent

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali

Tayanish sózler: ses, rejissyor, akustika, fizika, kompyuter, texnologiya, mikrofon, studiya, elektroakustika, teatr, aktyor, kino, premyera.

Ключевые слова: компьютер, технология, звук, микрофон, студия, режиссер, электроакустика, лаборатория, актер, фильм, премьера, физика.

Key words: computer, technology, sound, microphone, studio, director, electroacoustics, laboratory, actor, film, premiere, physics.

Ózbekstan Respublikası birinshi Prezidenti I.A.Karimovtıń 28.04.2008 PQ-845-sanlı qararı menen Qaraqalpaqstanda, Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialınıń ashılıwı Qaraqalpaq kórkem óneri hám mádeniyatına degen húmeti, itibarı nátiyesi esaplanadı. Sonday-aq instituttıń Nókis filialında 2012-jılı kino, televidenie hám radio ses rejissyorlıgı bóliminiń ashılıwı texnogen kórkem ónerdiń Qaraqalpaqstanda rawajlanıwına jol ashıp berdi.

Institutımızda Qaraqalpaqfilm kinostudiyasına, Qaraqalpaqstan teleradio kanalına, teatrlarğa júdá kerek bolğan joqarı maǵlıwmatlı ses rejissyorların tayarlap beredi. Bul kásip iyeleri oqıw barısında ses haqqında ilim, akustika, fizika, dawıs jazıwda kompyuter texnologiyası, dawıs jazıw úskeneri, mikrofonlar, dawıs kúsheytiwshi texnikalıq úskenerdi úyrenip ámeliyatta qollanıw ushın bar kúsh-ǵayratın ayamay tálim almaqta.

Ses rejissyorlıgı óz aldına dóretiwshi taraw hám professional kásip sıpatında XX-ásirdiń 40-50-jılları texnikanıń tez pát penen rawajlanıp atırǵan bir waqıtta, joqarı sapalı elektro akustikalıq úskenerlerdi hám magnit jazıwdı radio esittiriw hám dawıs jazıwda keń paydalanıwı menen payda bolǵan. Búgingi kúngi ses rejissyorları tek elektro úskenerlerdi hám akustika tiykarların bilip ǵana qoymastan ulıwma mádeniyattı, kórkem óner tarawındaǵı keń bilimdi, muzikalı joqarı sawattı, ritmikani, joqarı esitiw qabiletti hám joqarı estetikalıq rawajlanıwdı talap etedi. Nátiyjede joqarı maǵlıwmatlı ses rejissyorların tayarlawda keń úyreniw kerek bolǵan dawıs jazıw hám kúsheytiwshi úskenerlerdi basqarıw arqalı kino, televidenie, radio, dawıs jazıw studiyaları, teatr hám koncert zalları akustikasın tolıq úyrenip fonogrammanıń isleniw texnologiyasını dawıs partiturası arqalı dawıs saqlaǵıshlarǵa jazıp alıw procesin ámeliyatta qollaw esaplanadı. [1.15]

Teatr shıǵarmaların saxnalastırıw procesinde rejissyor menen birgelikte shıǵarmanıń muzikalı shawqımlı bezewlerin islep shıǵıp spektakldiń sapalı shıǵıwına óz úlesin qosadı. Aktyorlarǵa kórkem shıǵarmanıń hárbir obrazların dóretiwde járdem sıpatındaǵı muzıkanıń roli júdá úlken, sebebi jaratıp atırǵan obrazdıń ruwxıy ishki dúnyasını, minezin, júris-turısın muzıka arqalı tamashagóyge jetkerip beriwge boladı. Kino tarawında ses rejissyori kinorejissyori menen birgelikte cenariydi qolına alǵannan baslap kino premyera kúnine shekem jumıs alıp barıwı tiyis.

Kino túsiriw procesinde hár mizanscenanıń dawısın jazıp alıp kino túsiriw juwmaqlanǵannan soń birme bir mizanscenalardıń hárbir kadrınıń akustikalıq mákanın jaratıwǵa kirisedi. Kino túsiriw procesinde jazıp alınǵan maǵlıwmatlar (chyornovoy zapis) tolıǵı menen óshirilip taslanadı hám hárbir sóz, gáp ornına dawıs beriw (dublyaj) procesinde aktyorlar menen islesiw hárbir gáp sózdiń anıq esitiliwin qadaǵalap baradı, sońınan muzıka hám shawqımlı seslerdi montajlaw ses rejissyorınıń júdá mashaqatlı kásip ekenligin bildiredi.

Televidenie hám radio tarawında ses rejissyori oǵada mashaqatlı tikkeley efirden baslap kórsetiwler tayarlaw procesi hám tayar kórsetiwlerdiń efirge jiberiliw waqtında sapalı xızmet kórsetiwı tiyis. Ses rejissyori hárbir kórsetiwdiń túsirilwı waqtında, túsirilgen maǵlıwmatdıń dawıs jaǵınan kemshilikleri bolsa montaj procesinde ses partiturası arqalı saplastırıwı hám muzıka menen bezewi, radiospektakl tayarlaw onıń akustikalıq interpretaciyasını tamashagóyler waqıyanı esitiw arqalı mákanıy seziwi kórsetiwdiń sapalı shıǵıwına óz bilimi hám tájriybesin qollawı televidenie, radio, kino, teatr, ulıwma kórkem óner hám mádeniyat tarawınıń rawajlanıwına úlken úles qosqanı dep bilemiz. [2.24]

Ádebiyatlar

1. Meerzon B.Я. – «Акустические основы звукорежиссуры». Часть 1 – 2004.
2. Sh.Amanmuradov, D.Mirsaidova. «Ovoz rejissyorligi mahorati» 2018.

REZYUME. Ovoz rejissyorligi o‘zlari oldiga ijodkor soha va professional kasb sifatida shakllanishi, yuqori sifatli elektroakustik uskunalarni radio eshittirish va ovoz yozuvda keng foydalanishi bilan vujudga kelgan kasb haqida so‘z etiladi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье говорится о профессии, возникшей с становлением звукорежиссуры как творческой области и профессиональной работы, с широким применением высококачественного электроакустического оборудования в радиовещании и звукозаписи.

SUMMARY. This article talks about the profession that arose with the formation of sound engineering as a creative field and professional work, with the widespread use of high-quality electro-acoustic equipment in broadcasting and sound recording.

ELEKTROMUZÍKALÍ ÁSBAPLARDÍŇ PAYDA BOLÍW TARIYXÍ

(*Tariyx: XIX ásir aqırı XX ásir bastı*)

K.Zaretdinov – docent

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali

Tayanish sózler: fonoavtograf, fonograf, electron, muzıka, triod, signal, konstrukciya, mexanika, telarmonium, termenvoks, magnit, audion.

Ключевые слова: фоноавтограф, фонограф, электрон, музыка, триод, сигнал, конструкция, механика, теллармониум, терменвокс, магнит, аудион.

Key words: phonoautograph, phonograph, electron, music, triode, signal, construction, mechanics, telharmonium, thereminoks, magnet, audion.

Elektron muzıkanı islep shıǵarıw dawıslardı jazıp alıw ideyası menen baylanıslı boladı. Biraq elektron muzıkanı islep shıǵarıw, dawıs jazıw procesiniń anıq maqseti esaplanbaydı. 1857-jılı francuz oylap tabıwshı hám kinosatıwshı Eduard Leon Skott de Martinvill’ fonoavtograf oylap tawıp onı patentlep qoyǵan (1-súwret). Fonoavtograf eń birinshi dawıstı jazıp alıwshı úskene esaplangan, biraq jazıp alınǵan maǵlıwmattı aytıra almaǵan.

Al 1878-jılı Tomas A. Edison fonoavtograf patentlegen (2-súwret). Skott fonoavtografında dawıs jazıwda cilidrler qollanǵan, Edison fonografi bolsa dawıslardı jazıp alıp hám aytırıp múmkinshiligine iye bolǵan. 1887-jılı Emil Berliner óziniń diskli fonografin oylap tapqan. 1906-jılı Elektron muzıkanıń rawajlanıwı dáwirinde júdá tereń tásir kórsetken úlken oylap tabıw júz berdi. Ol Li de Forest tárepinen islep shıǵılǵan triod lampalı kúsheytkish (audion) boldı (3-súwret). Al 1907-jılı, audion oylap tabılǵannan soń, Ferruchio Buzoni óziniń «Muzıka kórkem óneri estetikasınıń jańa eskizi» (nem. «Entwurf einer neuen Ästhetik der Tonkunst») degen traktatın jariyaladı, bul traktata ol keleshekte elektrli hám basqa dawıs shıǵarıw ásbapların muzıkada keń paydalanıw múmkinshiligin atap ótken.

Klassik dizimde 12 yarım tonnan basqa, keleshekte oktava birneshshe yarım tonlıqlarǵa bólinedi dep oylanǵan. Jáne ol muzıkanı eń áyyemgi túrleri esaplangan jivopis, skulptura hám arhitektura menen teń kórgen. [1.5]

Bul audion, ishinde termokatodtan quralǵan shiyshe ıdı eń birinshi elektron lampa, elektrli signallardı ózlestirip hám kúsheytip bere alǵan. Elektron lampanıń oylap tabılıwı radionıń hám elektron esaplawshı procesiniń payda bolıwına alıp keldi. Elektronnaya muzıka payda bolmasınan burın-aq, payda bolıp atırǵan jańa texnologiyalardı muzıka maqsetine paydalanıw oyları kompozitorlarda bolǵan. Birneshe mexanikalıq hám elektron konstrukciyalar qollanılǵan ásbaplar jaratılǵan. Bul ásbaplar eń zamanagóy elektron muzıka ásbaplarınıń payda bolıwına keń jol salǵan. [2.220]

1898 hám 1912-jıllar aralıǵında Tadeush Kaxill telarmonium (ingl. Telharmonium) dep atalǵan elektromexanikalıq ásbap payda etiw ústinde jumıs alıp barǵan. Biraq bul ásbaptı onıń kólemi úlkenligi sebepli qabıllamaǵan: 1906-jılǵı túri 200 tonna awırılıqqa iye bolǵan, onıń mexanizmi shama menen 18 kv. metrge teń kelgen.

Eń birinshi elektron ásbaptı termenvoks dep sanǵan. Termenvoks rus oylap tabıwshısı Lev